

A SZENTLŐRINCI TOVÁBBTANULÓK HELYE KÖZÉPISKOLAI KÖZÖSSÉGEIKBEN

A szentlőrinci iskolakíséret másfél évtizedes működése számtalan válasszal szolgál pedagógiai elméletünk és gyakorlatunk mindmáig megoldásra váró kérdéseire. Hogy csak néhányat említsünk e kérdések közül: Taníthatók-e általános iskolában komplex tantárgyak úgy, hogy megfelelő alapul szolgáljanak a továbbtanuláshoz? Hogyan kapcsolható össze a termelőmunka és az oktatás? Miként értékelheti az iskola tanulóit osztályozás nélkül? Megvalósítható-e tanár–diák demokratikus kapcsolata? A fejlesztés-önfejlesztés sajátos dialektikája mennyiben segít az alkotó pedagógusok kialakulásában, illetve mennyiben járul hozzá az alkotókedv ébrentartásához, s mennyiben képes modellül szolgálni a megújulni akaró és képes más intézményeknek, egyes pedagógusoknak?¹ A kérdéseket sorolhatnánk tovább, kétségtelen azonban, hogy mindegyiknek fókuszában az áll: képes-e a szocialista munkaiskola jelenlegi feltételei között a szocialista ember sajátos minőségének, tipikus jellemének nevelésére?

Figyelembe véve, hogy a pedagógiai (céltudatos, tervezett és szervezett) hatásokon kívül számtalan egyéb hatás is éri a gyerekeket, nyilvánvaló, hogy személyiségük alakulását az impulzusok összetett, egyénenként is több variációban realizálódó és folyton változó rendszere befolyásolja. Mindez kihat az időfelhasználásra, a tevékenységek jellegére, minőségére, mennyiségére.² *Gáspár László* (1977) a személyiséget a „tettek” egyénre jellemző rendszereként definiálja. A személyiség társadalmi minőségét e szerint az határozza meg, hogy milyen tevékenységeket, milyen arányban végez, egyes tevé-

¹ L. erről: *Bakó Gyöngyi*: Helyzetkép a szentlőrinci I. sz. Általános Iskolában végzett tanulókról. Köznevelés, 1981/24. A szentlőrinci továbbtanulókról – egy követő vizsgálat tapasztalatai. Pedagógiai Szemle, 1982/10.

Bakó Gyöngyi–Bárdossy Ildikó: Egy orosz nyelvi összehasonlító beszédvizsgálat tapasztalatai. Magyar Pedagógia, 1982/1.

Gáspár László: A termelőmunka pedagógiai funkcióiról. Pedagógiai Szemle, 1973/12.

Gothár Ferencné: Tanulmányi teljesítmények és a termelőmunka minőségének összefüggései. Pedagógiai Szemle, 1982/9.

Kelemen Elemér: A szentlőrinci kísérlet – Somogy megyében. Iskolai Szemle, Kaposvár, 1982/2.
Kovács Sándor: Kutató pedagógusok, pedagógus kutatók Szentlőrincen. Pedagógiai Szemle, 1982/9. sz.

Bernáth József: Nemcsak létezik – másutt is gyökeret ereszt. Beszélgetés a szentlőrinci iskolakíséret kaposvári adaptációjáról. Köznevelés, 1984/43. sz.

² L. ugyanerről: *A. Ny. Leontyev*: Tevékenység, tudat, személyiség. Gondolat–Kossuth Kiadó, 1979. 106. és *Lucien Sève*: Marxizmus és személyiségelmélet. Kossuth Kiadó, 1971. 400.

kenységeit milyen alapvető (a személyiség lényegét kifejező) törekvéseknek rendeli alá, ezek mennyire bizonyulnak tartósnak és erősnek, mennyire határozzák meg az életút egészét.

A szentlőrinci kísérleti iskola nyolcadik osztályos tanulóival készített retrospektív interjúkat³ elemezve azt tapasztaltuk, hogy a család igényei, szükségletei, potenciális és valóságos lehetőségei jelentősen befolyásolják a gyermeki tevékenységek minőségét és mennyiségét. Ugyanakkor érzékelhetők a rokoni kapcsolatok, a kortárs csoportok és az iskola hatásai is. Ez utóbbiak az iskolás évek alatt egyre jobban felerősödnek, sőt gyakran előtérbe kerülnek. Az önéletrajzok jól példázzák, hogy az iskola által teremtett tevékenységi rendszerben a gyerekek szabadon mozoghatnak és mozognak, lehetőségeiket felismerik, és saját igényeik szerint is választhatnak számukra vonzó tevékenységeket. Vallomásaikban – rejtve ugyan, de – benne van a közösségi és egyéni, közeli és távoli, lényeges és lényegtelen távlatok életkornak megfelelő (néha talán érettebb) elméleti és gyakorlati mérlegelési készsége, a hozzáértés és a gyerekek felelősségtudata, felelősségvállalása is.

A kísérleti iskola *közösségi hatásrendszerének* mélyreható elemzése ezúttal nem áll módunkban. Mindössze arra vállalkozhattunk, hogy jellemezzük a továbbtanulók közösségi viszonyrendszerének egyes sajátosságait úgy, ahogyan azt a pedagógusok, az osztálytársak és ők maguk is látják.⁴

1. A kutatás hipotézise, megszervezése

Az iskolakísérlet tevékenységrendszere egyszersmind közösségek rendszere, ahol megjelenik a „kötelező” és az „önkéntesen” vállalt feladatok dialektikája, jellemző módon érvényesül a közösség önmagát teremtő és értéket alkotó dinamizmusa.

A kísérleti iskola úgy kívánja a közösségi nevelés ügyét szolgálni, hogy növendékeit előkészíti a társadalmi kapcsolatok bonyolult hálózatában való eligazodásra, biztosítja a közéleti érdeklődés, a politikai tájékozódás feltételeit. A tanítás-tanulás, a termelés és gazdálkodás, a politikai-közéleti, valamint a szabadidős tevékenységek a rendszerstruktúra elemeiként foghatók fel, amelyek ugyan létezhetnek önmagukban is, de igazi értelmet egymással való viszonyukban kapnak. A termelőmunka például szükségszerűen megteremti a munkaszervezés és a közösségi gazdálkodás készségeinek elsajátítási feltételeit, a szabadidő-tevékenység pedig a közösség egésze által teremtett lehetőségek biztosításával segíti elő, hogy az egyén a szabadon felhasználható időt a legoptimálisabban töltsse el.

Mindezek alapján azt feltételeztük, hogy a volt szentlőrinci tanulók középiskolai közösségi-közéleti aktivitása magán viseli a legtöbb, a kísérlet rendszerének egészére jel-

³ A visszatekintő interjúkat *Komlósi Sándorné* készítette az 1976–77. tanévben. Kézirat. Szentlőrinci Kísérleti Általános Iskola dokumentumtára.

⁴ Felkérésünkre 1977-től 1980-ig 52 szentlőrinci tanulóról készítettek félévenként feljegyzéseket a középfokú intézmények osztályfőnökei, esetenként szaktanárai. Az osztálytársak véleményét az osztályfőnökök bocsátották rendelkezésünkre. A szentlőrinci középiskolások észrevételeit a számukra rendezett fórumokon rögzítettük.

lemző sajátosságot. Természetesen azonban azt is figyelembe kellett vennünk, hogy egyik intézménytípus esetében sem közömbös a közösségek szervezetségi foka és az, hogy milyen konkrét tevékenységeket, illetve azoknak milyen rendszerét kínálják a tanulóknak.⁵ Természetes az is, hogy a közösségek arculata a képzési és egyéb céloktól s a helyi adottságoktól stb. függően jelentős mértékben eltér egymástól. A közösséggé szerveződés különböző szakaszaiban még egyazon szervezeti egység előtt is más és más feladatok állhatnak. Egyik oldalon az iskola pedagógusközösségeinek, egyes nevelőinek megoldandó feladatai, másik oldalon pedig a tanulók beilleszkedésének követelményei és feltételei.

Arról, hogy a közösségszervezés különböző fázisaiban milyen sajátos mozzanatok domináltak, az *osztályfőnökök tájékoztatóiból* szereztünk tudomást. A tanulóknak a közösségekben betöltött vagy vállalt szerepéről a *pedagógusok, az osztálytársak és ők maguk vallanak. Szociometriai vizsgálattal* ugyanerre a kérdésre kerestük a választ olyan módon, hogy megnéztük: mennyire sikerült a gyerekeknek megtartaniuk az általános iskolában „kivívott” pozícióikat, megőrizniük baráti kapcsolataikat a megváltozott körülmények és feltételek között. Ez irányú tájékozódásunkat olyan középiskolában végeztük, ahol a legnagyobb számban találhatóak szentlőrinciek. (Ez az iskola a pécsi Leöwey Klára Gimnázium.)

2. A közösségszervezés, közösségépítés iskolatípusra jellemző feladatai

(Részletek egy szakmunkásképző intézet első és egy gimnázium második osztálya osztályfőnökének tájékoztatójából)

Az 509. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben elsajátítható szakmák közül a cipőipari szakma iránt legnagyobb az érdeklődés. (Évenként a jelentkezőknek mintegy 40–50%-a ide nyer felvételt.) Ennek több oka is van. Ez az egyetlen női szakma. A járásban a konzervgyár mellett a cipőgyár nyújtja a legjobb kereseti lehetőséget a nők számára, s a cipőgyár foglalkoztatja a legtöbb női munkaerőt. Nagy a vonzáskörzete, így a beiskolázás is eredményesebb, mint a többi szakmánál. A beiskolázott tanulók zöme (egy osztálycsoport) cipőfelsőrész-készítő, míg egy kisebb hányada cipőgyártó tanulóként nyer felvételt. Az utóbbiak kiválasztása részben ötleterűen, részben egészségügyi szempontok figyelembevételével történik. (Csak ritkán egyéni jelentkezés alapján.)

Az 1978-ban indult osztályom fele (12 tanuló) cipőgyártó, másik fele – az egyébként szintén kvalifikált szakmának számító, de csak nagyon kis létszámot foglalkoztató – esztergályos tanulókból tevődött össze.

A 12 cipőgyártó tanulóból 9 lány, 3 fiú. Az esztergályos tanulók közül mind a 12 fiú.

Rendkívül heterogén a tanulók tudásszintje, szociális helyzete, származása is. Meglehetősen szélsőséges alapsmerettel jöttek hozzánk az általános iskolákból, de a tanulók – főleg a mezőgazdasági dolgozó, a betanított munkás és segédmunkás családból származók – szüleinek műveltségi szintje is meglehetősen alacsony. A háttérösszetevők alapvetően meghatározzák viszonyukat a választott (vagy inkább a szülők által választott) szakmához, az iskolai és osztályközösséghez, valamint a folyamatosan kialakuló és változó baráti körökhöz, klikkekhez stb. Külön hátrányt jelent iskolánk tanulóira, hogy nincs kollégiumunk. Miután tanulóink, a nevezett osztály tanulói is, többségükben bejá-

⁵Vö. *Barkóczy Ilona–Pléh Csaba*: Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata. Kecskemét, 1977.; *Klein Sándor*: A Dienes-féle matematikatanítási módszer pszichológiai hatásának vizsgálata. Pszichológiai Tanulmányok XV. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 377–434.

rók (nagy területről járnak be), leszűkül az iskolán kívüli nevelés lehetősége, az utazás értékes energiákat von el a tanulástól.

Heterogén a tanulókkal foglalkozó nevelőgárda is. A közismereti tárgyakat tanító pedagógusok egy része valamikor gimnáziumban tanított, mások általános iskolai gyakorlattal kerültek ebbe az iskolatípusba. Nyilvánvaló, hogy igényeik és követelményrendszerük eltérő. A cipőipari szakma oktatói valamikor a gyár dolgozói voltak, de a szakoktatók is innen kerültek ki. Pedagógiai ismereteiket tanfolyamokon szerezték, illetve bővítették.

Talán a kelleténél részletesebb ez a helyzetelemzés, de úgy gondolom, feltétlenül ennek ismeretében kell és szabad vizsgálni a két szentlőrinci kislány sorsának és személyiségének alakulását ahhoz, hogy a kísérleti megfigyelés eredményes lehessen. A közösséggé szerveződés folyamata nem egyszerű egy ilyen heterogén osztályban. Nehezíti a helyzetet a kétféle szakmai csoport, valamint a fiúk és lányok aránya. Gyakorta előfordul, hogy szakmai rivalizálás miatt még harmadik osztályban sem alakulnak ki osztályközösségek, csupán egymás mellett él a két szakmacsoport. A közösséggé szerveződést az is nehezíti, hogy nemcsak a tanműhelyben töltött idő alatt (3 nap egy héten) kell külön törvények szerint élniük a csoportoknak, de az iskolai három napnak a felét is külön töltik. Csak a közismereti órákon vannak együtt.

Tehát rendkívül nagy jelentősége van az iskolán kívüli szervezett tevékenységeknek az osztályközösség kialakításában. Befolyásolják a szakmai csoportok közeledését vagy távolodását az osztályhangadói is. És hatással van rá a szakoktatók tevékenysége is.

Az az osztály, ahová a két kislány jár, már magán viseli az osztályközösség jegyeit. Mindkettőjük tevékenységét olyan szempontból vizsgálom tehát, hogy milyen mértékben vették ki részüket a közösségépítés munkájából.

A *gimnáziumi* osztályfőnök a következőkről számolt be: Sok éves tapasztalat igazolja *gimnáziummunkában*, hogy a középiskolai munkában tanár és diák számára a második év a legnehezebb, annak is az első féléve. Ekkor kerülnek ugyanis felszínre a közösségépítéssel kapcsolatos nevelési problémák. De tanulmányi szempontból is nehéz feladatokat kell ekkor megoldani.

Tanulóink már nem az iskolával ismerkedő elsősök, hanem az újakat patronálni kezdő „nagyobak”, telve önbizalommal, reálisnak nem mondható tervekkel, elképzelésekkel, és telve mások – leginkább a felnőttek – bírálatára való hajlammal. Többnyire dacosak, önmagukat túlértékelők. „Hadilábon állnak” nemcsak önmagukkal, de a környező világgal is. Klikkesednek, s a közösségről, amelyről azt hittük, hogy jó irányban halad, kiderül: összetartásra kevéssé képes, inkább széthúzó egyénekből áll. A tanári munkát segítés helyett gátolják a tanulók. Ugyanakkor a tanulás szempontjából a második évfolyam anyaga minden tantárgyból mennyiségileg és minőségileg is nagyobb, nehezebb, mint amilyen első évben volt. Azok a tanulók, akik az első osztályban könnyen boldogultak (hiszen sok mindent ismételtünk az általános iskolai tananyagból), most megtorpannak, azt tapasztalják, hogy a tavalyihoz hasonló tanulással jegyeik egyre rosszabbak, ugyanakkor ha megfeszülnek sem képesek minden órára felkészülni. Nehéz túljutni ezen a válságos időszakon, nagy türelem kell hozzá tanár és diák részéről egyaránt. Úgy gondolom, ezt – az egész osztályra jellemző – problémát vázolniom kellett a szentlőrinci tanulók magatartásának értékelése előtt . . .

Az idézett részletek jól példázzák az iskolatípustól, a településjellegtől, a képzési céltól s a tanuló- és pedagógusközösségek összetételétől stb. függő közösségszervezési feladatok speciális és általános megjelenési módjait. Egyben igazolják mindazt, amit a hatásvizsgálatok és a nyomon követés nehézségeiről a szakirodalom több helyütt megfogalmaz.

3. A szentlőrinci továbbtanulók tanári jellemzése

Pataki Ferenc (1966) szerint a szocialista társadalomban csak az tekinthető morálisan teljes értékű embernek, akinek igényei és szükségletei a *közösségi ember* szükségletei. *Makarenko* megállapítása alapján meggyőződéssel valljuk, hogy a *becsület, kötelesség, lelkiismeret, boldogság* etikai kategóriáinak értelmezésében tükröződik az egyén erkölcsi szükségleteinek és érettségének színvonala, erkölcsi igényességének és tudatos-

ságának foka. A személyiség jellemzői a tevékenységekben ragadhatók meg, ennek motívumai azonban – főleg a serdülőkorban és utána – szinte hozzáférhetetlenek mind a megismerés, mind a megfigyelés számára, s csupán a magatartás elemzéséből következtethetünk rájuk. Nem szabad azonban megfélekednünk arról, hogy „ha a gyermeki tapasztalat mérlegén megbillen a szükségletek és a lehetőségek, az egyéni és a közösségi érdekek normális egyensúlya, eltorzul a motívumok szerkezete és belső rendje”.⁶

Vizsgálataink azt igazolják, hogy a szentlőrinci gyerekek jelentős hányada jellemezhető a nevezett erkölcsi kategóriákkal, s ez feltételezhetően általános iskolai neveltetésük eredménye. Egyetértünk *Gáspár László* (1977) megállapításával is, miszerint „az, hogy az egyén – az életkora, pontosabban a korábbi fejlődése által megszabott határokon belül – mennyire sajátította el a különböző társadalmi funkciókat, ha erre egyébként tényleges lehetőséget kapott, egy adott életkoron túl tőle magától, a saját tevékenységétől függ”.

A pozitív motivációjú magatartások mellett természetesen a szentlőrinciek esetében is jelentkeznek ellenkező előjelű megnyilvánulások is. Makarenko negatív motivációtípusoknak a következőket tartotta: 1. eltulajdonítás; 2. hatalmaskodás; 3. elkülönülés; 4. indokolatlan cselekvés. Az általunk vizsgált jellemzésekben a 3. és 4. típusra találtunk példát.

A következőkben 52 szentlőrinci középiskolai tanulóról készült feljegyzésből emelünk ki személyiségvonásokat, magatartásukat jellemző sajátosságokat, tevékenységeket. A megnyilvánulások halmazából kirajzolódó képről – természetesen nagyon óvatosan fogalmazva – mondhatjuk, hogy „jellegzetesen szentlőrinci.” Ezt követően mind a pozitív, mind a negatív motivációjú típusra idézünk jellemzésrészleteket. (Némely tanuló esetében keverednek a különböző előjelű erkölcsi értékek.)

A szentlőrinci továbbtanulókat jellemző – tanárok által megfogalmazott – értékek:

nyílt; őszinte; alkalmazkodó; kiegyensúlyozott; vidám; jókedélyű; barátkozó természetű; az utasításokat maradéktalanul teljesíti; kitartó; szorgalmas; közlékeny; társai szeretik; könnyen beilleszkedett a közösségbe; szívesen segít társainak; a szentlőrinci osztálytársak fölé emelkedett, és jól irányítja őket; osztály-klubdelutánon „háziasszonyi” teendőket vállalt saját kezdeményezéséből; szeretettel közeledik társaihoz; szívesen vállal fontos megbízásokat; véleményt ugyan ritkán nyilvánít, de akkor meglátásai reálisak; pontosan elvégzi a rábízott feladatokat; osztálytársát korrepetálja. Gyakorlati munkáját szereti; gyakorlati képességei, készsége jók; gyakorlati munkája az átlagosnál jobb; ügyes; igyekvő; kitartó; jobban szereti a műhelymunkát, mint az iskolait; munkaeszközeit rendben tartja; akarata, szorgalma megfelelő; együttműködési készsége jó; a nyersanyaggal takarékosan bánik; munkahelyén, fegyelmezetten dolgozik; aktivitása azóta nőtt mióta gépeken dolgoznak; a tanműhelyben önállóan dolgozik; jó kezűgyességű; a közepesnél jobban érdeklődik szakmája iránt; beilleszkedési problémái nincsenek; a munkafogásokat könnyen elsajátítja.

Főleg a gyengébb tanulmányi előmenetelű tanulóokra vonatkoznak az alábbi megállapítások: hangulatai erősen befolyásolják; érzékeny; nem vagy nehezen barátkozik; fáradékony; nincs önbizalma; kényelmes; közömbös; nem kezdeményez, de a rábízott feladatokat teljesíti; a vállalt feladatról megfélekedzik; osztályparlamenten teljesen passzív; nem őszinte; nem rossz magaviseletű, de igazi énjét nem mutatja meg; horgászlik; tűzoltó; keresztretjvényt fejt; játékreplőt készít; bélyeget gyűjt; lövészetre jár; kirándul a szülőkkel; rádiót hallgat (könnyűzenei műsorokat); tv-híradót, filmeket néz (főleg krimi, de természetudományos ismeretterjesztő adásokat, ifjúsági műsorokat is); kézilabdá-

⁶ *Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1966.*

zik; futballozik; szerel; kertészkedik; farag; sző, kézimunkázik; rajzol; színészképeket, naptárakat, képeslapokat, jelvényeket gyűjt; olvas; szakmai fejlődése lassú; munkatempója lassú; rövid ideig képes koncentrálni; munkadarabjainak minősége gyenge; munkáját érdeklődés nélkül végzi; csak a leg-szükségesebb feladatot látja el; társai segítségét igényli; a szakma közböbs számára, tulajdonképpen társai rábeszélésére jött ide; a nehézségek előtt meghátrál; erőfeszítés nélkül szeretne sok pénzt keresni; könnyen befolyásolható; munkabírása közepes, lelkesedése gyenge; bár önállóan dolgozik, gyakran elálmélkodik; fegyelmezetlen; a munkafolyamatokat nem látja el kellőképpen; munkaintenzitása közepes vagy gyenge; önművelési igénye csekély; hobbjá nincs; nem szeret olvasni; olvas, de nem rendszeresen; egyetlen könyvtárnak sem tagja; szabadidejének eltöltésében nincs rendszeresség.

Igen sokrétű szervezeti vagy egyéb funkciót, megbízatást, feladatot teljesítenek a szentlőrinci tanulók. Ezek a következők:

ODB tag (9 tanuló); tanulmányi felelős; agitációs-propagandista, faliújságfelelős; iskolai szintű vételkedő szervezője (4 tanuló); részt vett különböző vetelkedőn (5 tanuló); ifjúárdista (4 tanuló); ifjúsági parlamenten hozzászólt (6 tanuló); parlamenti jegyző-könyvvezető; megyei, illetve országos tanulmányi versenyen szerepelt (4 tanuló); műsor-szerző; osztálygyűlések aktív résztvevője; csoportbizalmi a műhelyben; kiemelkedő teljesítményt nyújt az őszi társadalmi munkán (19 tanuló); valamely sportcsapat megbízható és értékes tagja (5 tanuló); nyári építőtáborban volt (21 tanuló).

Részletek a jellemzésekből:

– Iskolánkban – tanári felügyelettel és vezetéssel – egy igen nagy jelentőségű takarmányozási kísérlet folyik: eddig még nem alkalmazott, szintetikus módon előállított tápanyaggal etetik az állatokat. Ez a kísérlet, ha beválik, széles körű elismerésre számíthat. Ebben a munkában az osztályból csak néhány tanuló vesz részt, vezetőjük H. D., a szentlőrinci iskola volt tanulója. Nélküle ez a munka elképzelhetetlen lenne, hiszen ő az, aki délutánjait és a nyári szünetét is feláldozza, naponta kiméri a takarmányt, az állatok súlygyarapodását táblázaton és grafikonon vezeti. Mindezt a legnagyobb felelősségtudattal végzi. Példamutató tevékenységéért a tanév végén kiemelt jutalomban részesült. Az egész osztállyal igen jó a kapcsolata, becsülik, tisztelik, hallgatnak rá. Tanárai is jó véleménnyel vannak róla, kedvelik udvarias magatartását, elismerik gondos, megbízható munkáját. (Szakközépiskolai fiútanuló)

– Nyugodt, érdeklődő tanuló. Önálló véleményformálás, ok-okozati összefüggések tudatos vizsgálata jellemző munkájára. Jó képességei kitartó, szívós munkával párosulnak. Erejét nem kíméli tudásának gyarapítására. Kitartóan figyel. Együtt dolgozik a tanárral. Nagyon jó alapokkal jött az általános iskolából. Figyelme, érdeklődése a részletekre is kiterjed. Tipikusan jó diák. A tanórán ennek ellenére félénk, kicsiny az önbizalma. Szerény, őszinte, tisztelettudó. Az osztályban tekintélye van egyrészt tudása, elért eredményei alapján, másrészt megfontolt, higgadt és megalapozott megnyilatkozásai miatt. Ritkán beszél – feleslegesen aligha –, szavainak súlya van. Társainak segít, ha igénylik; de nem erőszakolja senkire a véleményét, igyekezetét. A hetesi munkát gondosan látja el. Beszámolója a naplóban a legértelmesebbek egyike. Minden közös megmozdulásban részt vesz (osztályrendezvények, sportversenyek, osztálydekorálás), nem húzza ki magát a munkából a bejárásra hivatkozva. Baráti kapcsolata volt osztálytársával tartós és mély. (Gimnazista leány)

– Érzelmi életéről keveset árul el, ilyen vonatkozásban rendkívül fegyelmezett. Nincsenek szélsőséges indulatai. A kudarcok természetesen bántják, de elkeseredését inkább magába fojtja. Egyfajta belenyugvás is jellemző rá. Úgy látom, hogy az osztályközösségbe jól beilleszkedett. Az iskolai társadalmi munkában is rendszeresen, lelkiismeretesen részt vesz. (őszi gyümölcszedés, osztálytakarítás, dekorálás az iskolában stb.) A fizikai munkát jól bírja, igyekszik jó teljesítményt nyújtani. Úgyes, szolgálatkész, ilyen jellegű tevékenységéről jó vélemény alakult ki bennem. A mozgalmi, KISZ munkában teljesíti a vállalását. Nem kezdeményező, irányító egyéniség, de pontos, megbízható. Kimagasló teljesítménye nem volt, de becsülettel látta el feladatait. Szabadidejét legszívesebben sakkozással tölti, az eredményei is szépek. Barátaival szívesen kirándul, sportol, moziba megy. Jónak

tartanám, ha az olvasás is kedvenc időtöltésének számítana. Folyóiratokat rendszeresen olvas, rádiót, televíziót szívesen hallgat, kedveli a zenét, a szórakoztató és ismeretterjesztési programokat. (Gimnazista fiú)

– Tisztelettudó, szerény. Véleményt csak felszólításra mond, akkor is szűkszavúan. Sportol, itt találja meg barátait is. Rendszeresen napi 2,5 órát tanul, a maradék idejében televíziót néz. Szeret otthon lenni, a háztartási munkában mértékletesen segít. Az osztály minden közösségi megmozdulásában részt vett. Közösségi munkát csak felszólításra vállal, s általában becsületesen el is végzi. Igen szeret horgászni, országos ifjúsági versenyekre is benevezett már. Önkritikája megfelelő, s ha eredményei romlanának, lelkiismerete serkenti a jobb munkára. (Szakközépiskolai fiútanuló)

– Az osztályban az ODB titkári teendőit látja el. A tanulók szemében igen népszerű. Magatartásával sok probléma volt a félév során. Több alkalommal saját hibájából késett. Május elsején önkényesen távol maradt a kötelező felvonulásról. Órákon sokat beszélget társaival, zavarja őket. Szinte minden diákcsoyben benne van. Felelősségre vonáskor gyakran zavartan viselkedik. Önkritikája gyengült, nyilvánvaló hibáit sem akarja elismerni, s elvárja, hogy az értékelésnél csak a jót vegyék nála figyelembe. Az osztály érdekében rengeteget tevékenykedett, a közösségi megmozdulások egyik fő szervezője. Osztálytársai sokat adnak a véleményére. Szeret vitatkozni, véleménye azonban nem minden esetben pozitív. Igen mozgékony, szabad idejében rendszeresen sportol. Szeret moziba járni, esténként televíziót néz. Jut ideje zenehallgatásra s szépirodalmi könyvek olvasására is. Baráti társaságban jól érzi magát, s ha lehet, szabad idejének nagy részét ott tölti. A hangadók közé tartozik, a kezdeményezést igyekszik magához ragadni. Szüleinek nem segít az otthoni teendőkben. (Szakközépiskolai fiútanuló)

– Az osztály egyik legcsendesebb tanulója. Emberileg értékes egyéniség. Talán szerencsésebb lett volna, ha könnyebb iskolatípust választ. Minden tekintetben kissé lassú. Szívesen barátkozik. Szabad idejében zenét hallgat, fényképez, tv-t néz. Sokféle újságot olvas rendszeresen, s így politikailag is tájékozott. Otthonülő típus; szépen berendezett, különálló szobája van. Nem kezdeményez, közösségi munkát felkérésre vállal, azt becsületesen elvégzi. Az utóbbi időben sikerrel próbáltam bevonni az ODB munkájába. Munkavégzésében pontos. A téli időszakban egy korai vonattal járt iskolába, nehogy véletlenül elkéssen. Szüleinek segít a háztartási munkában. (Szakközépiskolai fiútanuló)

– Közepes szintű képességeivel, de az átlagosnál nagyobb szorgalommal, alkalmazkodóképességével és aktív közösségi magatartásával túljutott a legnehezebb kamaszkori problémákon, az ifjúság útjára lépett. Céltudatosan igyekszik terveit megvalósítani, amelyek túlmutatnak már a szakmunkásvizsgán is. (Szakmunkástanuló leány)

Pataki Ferenc (1966) a pedagógiai munka legfőbb céljának a szocialista ember tipikus jellemének nevelését tartja, vagyis azon tulajdonságok komplexumának a kialakítását, amelyeknek társadalmunk minden polgárára jellemzőnek kellene lennie. Ezeket a tulajdonságokat *Makarenko* nyomán a következő síkokon helyezi el: az ember közösségi érzése, közösségi kapcsolatainak és reagálásainak jellege; fegyelmezettsége; készsége a cselekvésre és a fékezésre; tapintata és tájékozódási képessége; elhűsége és emocionális, perspektivikus törekvése; politikai aktivitása és felelősségérzete, valamint a „műveltségi készletet” alkotó ismeretek és képzetek rendszerének elsajátítása.

Egzakt módon ugyan nem tudjuk kimutatni, de tapasztalataink és az idézett jellemzések alapján elmondhatjuk, hogy a szentlőrinci tanulók jellemvonásainak és ismereteinek szintézise – az esetek többségében – a szocialista jelleg jegyeit mutatja. Természetesen figyelembe kell vennünk azt is, hogy a társadalmi – ez esetben az iskola által közvetített – gyakorlat struktúrája jelentős mértékben meghatározza az egyes tevékenységek elsajátításának irányát, de ez magától az egyéntől is függ.

4. Osztálytársak véleménye a volt szentlőrinci tanulókról

A nyomon követés során azt tapasztaltuk, hogy a középiskolába lépés első évében mutatkoznak meg legplasztikusabban a „szentlőrinci vonások”. Később az alkalmazkodás, az adott intézmény normáinak elfogadása mintegy „elfelejteti” a tanulókkal mindazt, amit indíttatásul magukkal hoztak. Ahhoz, hogy osztálytársaik „ne értsék félre” felszabadultabb viselkedésüket, tanáraik ne tartsák fegyelmetlenségnek, ha a tanítási órákat kérdéseikkel „zavarják”, fékezniük kell magukat. Valószínű, hogy ez a szorított helyzet kényszeríti őket arra, hogy korábbi énjüket tudatosan vagy önkéntelenül „leplezzék”. Mindez azonban – tapasztalataink szerint – nem vezet súlyos törésekhez, sőt, igazolódni látszanak *Gáspár László* (1977) szavai: az egyén – bár sokoldalú tevékenységre való beállítottságot hoz magával az iskolából – akkor sem emberi természete ellenére cselekszik, ha eredeti elképzelése feladására kényszerül.

„A közösséghez fűződő, a korai ifjúkorra jellemző érzelmi-személyes viszonyban különösen nagy szerepet kap az összeforrottság, a bajtársiasság, és ezek a szükségletek nemritkán maximalisták” – jegyzi meg *I. Sz. Kon* (1982). Az énkeresés, az önfejlesztés, a különböző igényeknek való megfelelni akarás eredményezheti többek között azt, hogy az osztálytársak véleménye egy-egy szentlőrinci tanulóról meglehetősen ellentmondásos. Idézünk néhányat ezekből. (Az egyes bekezdések megállapításai más-más osztálytárstól származik, de ugyanarra a szentlőrinci tanulóra vonatkoznak.)

– Nagyon jó oroszos. Visszahúzó, de kedves. Kiváló magatartású, szorgalmas, barátságos. A legjobb tanuló. Csendes, nyugodt. Nagyon szerény, kedves, csendes. Okos lány. Nem barátkozik senkivel, zárkózott. Szerény, de annál jobb tanuló. Jól tanul és segít másoknak. Csendes az órákon és a szünetben is. Önző, csak magának akar mindent, nekem nem segít soha. Sokat segít mindenkinek. Zárkózott, könnyen megsértődik. Nagyon megbízható ember. Példamutató a magatartása és szorgalma. Nagyon jó kislány, okos jóindulatú. Komoly természetű.

– Zárkózott, de akivel megbarátkozik, az örülhet neki. Könnyen megsértődik. A magyar nyelvtant és a testnevelést nem szereti. Kissé kényes, de azért jó barát. Nagyon jó magatartású, figyel az órán. Félénk, csendes, de kedves lány. Problémázik és könnyen sír. Nehezen tanul, inkább magolja a leckét. Sohasem csügged el. Ami nem sikerül neki, azt újra és újra megpróbálja. Hamar rosszul esik neki valami, de nem tart haragot. Rendszeresen dolgozik. Van akaratereje.

– Kedves osztálytárs, szeret szórakozni. Tanulásával nem lehet elégedett. Barátkozó, jókedvű. Beképzelt, öntelt, irigy. Könnyen barátkozik, önzetlen. Szeret lazítani. Vannak dolgok, amiket túl komolyan vesz. Egy kicsit zárkózott. Inkább a megszokott társaságot szereti. Vidám, lehet vele szórakozni, de vigyázni kell, mert hamar megharagszik. Határozatlan, könnyen befolyásolható. Nem rossz tanuló, de többre képes. Rendes, de nem szorgalmas. A munkában pontosabb lehetne. Csendes, jó magatartású, de kicsit lusta. Nem a jó tanulók példaképe. Munkához való viszonya megfelelő.

– Öszinte, gondoskodó, önző, titoktartó, pletykás, türelmetlen, becsületes, okos, igazmondó, meggondolatlan, bátor, segítőkész, művelt, jó szervező, indulatos, nyílt.

– Vigkedélyű, értelmes, rendes lány. Kicsit hangos, de jóindulatú. Megbízható, erélyes. Ragaszkodó, de egy kicsit hangos. Rendes, segít, sosem mond nemet. Aranyos, jókedélyű, hasonlít a Timire. Mindenkiel barátságban van. Jó humorú, de tanulni nem nagyon szeret. Jól lehet vele szórakozni is, dolgozni is. Mindig jó a hangulata. Vidám, tréfás, kedves, szerény. Órákon kicsit hallgatag. Jó sportoló.

– Kár, hogy nem tanul. Sokszor bekiabál az órán. Vidám, kicsit komolytalan. Jókedvű lány. Lezser. Néha szeleburdi. Komolyabban vehetné az iskolát. Lármás, komolytalan és nem megbízható. Hangoskodó. Rendes, jókedélyű. Nagyon szeleburdi, ez rosszra vezet. Alapvetően aranyos kislány, csak nagy a szája. Túlzásba viszi a jókedvet. Mindig vidám, de sokszor hanyag. Komolytalan, de vannak jó tulajdonságai is.

5. Ahogy a tanulók látják, tapasztalják, érzik saját helyzetüket

a) A beilleszkedési kényszer a következőket mondatja a kísérletben résztvevő növendékekkel: „Itt aztán tanulni kell”; „alig marad idő másra”; „leszoktunk a bűvárokodásról, mivel feleléshez elég a tankönyv – így magolósak lettünk” stb. „Javaslatokat” is tesznek volt iskolájuknak: „könnyíthetne az általános iskola, ha az itteni tantárgyakat tanítaná, bár akkor nem lenne olyan érdekes”; „több szigor kellene Szentlőrincen, de lehet, ha így volna, akkor most is jobban félnénk” stb.

Gyakran saját maguk érdemeiként fogják fel sikereiket, de emlékeik felidézése és tudatosulása után sokszor vezetik vissza azokat az általános iskolára. A középiskolai kudarcok egyedüli forrásaként szülok és a gyerekek egyaránt az általános iskolát említik.

b) Tudatában vannak annak, hogy rájuk az átlagosnál nagyobb figyelem irányul. A felelősséggel történő helyállásnak – mondják – ez is ösztönzője. Osztálytársaiknak, tanáraiknak lelkesen mesélnek sajátos „múltjukról”, arról, hogy Szentlőrincen tanár és diák hogyan dolgozott együtt az újért.

c) Diákok és tanárok egyaránt megemlítik, hogy a középiskola első osztályának felzárkóztató foglalkozásaira olyanok is lelkesen eljárnak, akik pontszámuk alapján nem lennének kötelesek részt venni a programokon. Egy-egy kevésbé megértett anyagrész után bátran fordulnak tanáraikhoz segítségért, nem félnek attól, hogy ebből hátrányosan ítélik meg őket.

d) Arra a kérdésre, hogy a beilleszkedés nehezebb volt-e számukra, mint a többieknek, határozott nem-mel válaszolnak. Azt mondják, hogy nagyjából tudták, milyen lesz a középiskola, a hagyományos tankönyvek megismerésére is sort kerítettek.

e) Szívesen emlékeznek vissza a termelőmunkára is. Úgy vélik, hogy az őszi társadalmi munkán, illetve a szakmai gyakorlatokon nyújtott – átlagosnál jobb – teljesítményük szentlőrinci nevelésük hatása. Egy gimnáziumi tanuló így fogalmazza meg véleményét: „Úgy vettem észre, hogy jelenlegi osztálytársaim nagy része nehezen végezte a társadalmi munkát, pedig ők is önszántukból vállalták, mint én. A munka kissé idegen sokak számára, de ez szerintem nemcsak a lustaságra vezethető vissza, hanem talán arra, hogy az általános iskolában nem szokták meg, hogy dolgozni is kell.” Megemlítik azt is, hogy a termelőmunka tanította meg őket leginkább szervezni, s hogy az általános iskolai demokráciával teljes mértékben elégedettek voltak. Akkor viszont megdöbbenek, amikor nem folytathatták mindazt, amit azelőtt örömmel és jól végeztek. Szokatlan volt, de lassan beletörődtek, hogy nem szólhatnak bele az egyes közösségi tevékenységek szervezésébe. Ennek ellenére úgy érzik, hogy „otthonosan mozognak” a mozgalmi, közösségi, társadalmi életben.

f) Nagyon jónak tartják, hogy azonos osztályba kerülhettek, mivel így – legalábbis egy ideig – „erősebbek lehettünk” – mondják. Úgy érzik, osztálytársaik egy kissé irigylik is helyzetüket, főleg múltjukat (amiről az osztályfőnökök is tájékoztatták a többieket, de ők is szívesen mesélnek róla). Mivel a bejárás nem teszi lehetővé, hogy délutánjaikat vagy a hét végét rendszeresen osztálytársaikkal, iskolatársaikkal töltsék, örömmel járnak vissza – saját volt iskolatársaikkal együtt – a kísérleti iskola számukra biztosított klubjába.

6. A szociometriai vizsgálat eredményei

A szimpátiaértékek arról vallanak, hogy az első kísérleti évfolyam tanulóiról – a gimnáziumi negyedik osztályosokról – alakult ki mind az iskolában, mind az osztályban a legpozitívabb kép. Az alsóbb évfolyamokon sokkal kevésbé egyértelmű az osztálytársak véleménye a szentlőrinciekéről. Ez azzal is magyarázható, hogy még kevésbé ismerik őket, kevesebb lehetőségük volt különböző alkalmakkor megfigyelniük, értékelniük egymást, de arra is gondolnunk kell, hogy a Leöwey Gimnázium a város egyik legrangosabb iskolájává fejlődött, s a tanulók származását illetően a szentlőrinciek meglehetősen előnytelen helyzetben vannak. Hozzájárul mindehhez az is, hogy a bejárás sok időt vesz igénybe, kevesebb szabadidős programon tudnak részt venni. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy egy-egy tanulóról a legellentmondóbb vélemények alakulnak ki, ez viszont serdülő-, illetve ifjúkorban egyáltalán nem meglepő.

A volt szentlőrinci tanulók iskolai közösségeikben elfoglalt helyének elemzések számtalan ellentmondásba ütköztünk, s ez rendkívüli módon nehezíti a pontos, egyértelmű ítéletalkotást. Serdülő- vagy ifjúkorban célszerű a távlatok elemzését is elvégezni, hiszen az indítékok itt keresik az önértékesítés útjait. (Pataki, 1966.) A nevezett korosztály jövőképét az jellemzi, hogy az eredményre, és nem a fejlődési folyamatra orientálódnak. (Kon, 1982.)

Az 1981–82. tanévben harmadik osztályos gimnazistákat kértünk meg: írjanak fogalmazást arról, hogyan képzelik el életüket 10 év múlva. Azért választottuk ezt az évfolyamot, mert feltételeztük: a serdülőkori ábrándok már kevésbé élnek bennük, a pályaválasztás gondja már komolyan jelentkezik, annyira azonban mégsem közeli, mint az utolsó évfolyamon. Ebbe az osztályba öt szentlőrinci leány járt. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az ő életterveik eltérnek-e valamiben osztálytársaikétól, s ha igen, akkor mi- ben. Az osztály 33 tanulójának pályaelemzése az 1. táblázatban ábrázolt képet mutatta.

Egy tanuló nem említ konkrét foglalkozást. Egy bizonytalan, a többiek – főleg fiúk – pedig szakmát választanak.

Egy szentlőrinci leány magánkisiparos (varrónő) szeretne lenni. Elképzelése reális. A tanári és a könyvtárosi hivatás a legnépszerűbb; a szentlőrinci tanulók is ebbe az irányba orientálódnak.

A fogalmazások mindegyike tartalmazza a családalapítás tervét, legtöbbször megnevezi a társválasztás szempontjait is, a kívánt gyerekek számát, a lakáshelyzet mielőbbi megoldásának igényét. Ebben a vonatkozásban a tanulók határozott elképzeléseket fogalmaznak meg. Jelentős azoknak a száma (főleg fiúknál), akik az anyagi jólétet, a jó keresetet, a nyaralót, a kocsit nagyon lényegesnek tartják.

A szentlőrinci tanulók általában osztálytársaikhoz hasonló terveket szönek. Feltűnő azonban, hogy leendő munkakörükkel kapcsolatban több konkrétumot említenek meg, mint osztálytársaik. Számításba veszik például továbbtanulási esélyeiket, s ennek alapján „fokozatos közelítést” terveznek a választott hivatás felé. Összegezve megállapítható, hogy a szentlőrinciek élettervében semmi sem hiányzik abból, amit osztálytársaik képzelnek el jövőjükről, viszont a reális lehetőségekkel való kritikus szembenézés mind az ötüknél megtalálható. Kertes családi házat szeretne mindegyikük, valószínűleg azért,

mert jelenleg is abban élnek. A házi munkákat, a mindennapos teendőket szintén megemlítik, ugyanakkor utalnak a szabadidős programokra is.

Az életprogram egyidejűleg társadalmi és etikai jelenség. Azok a kérdések, hogy *mik* legyenek (a hivatás önálló megválasztása) és hogy *milyenek* legyenek (morális önmeghatározás), eredetileg, a fejlődés kamaszkori szakaszában nem különböznek egymástól – állapítja meg *Kon* (1982). Folytatva a gondolatot, feltehetjük a kérdést: különbözniük kell-e a szentlőrinci középiskolásoknak kortársaiktól? Van-e jogunk azt várni tőlük, hogy egyénileg, külön-külön és együttesen *másak* legyenek, mint a többiek? Bár tagadó választ kell adnunk, mégis bátran kimondhatjuk: vannak kizárólag rájuk jellemző sajátosságok. Általános iskolai előtörténetük vitathatatlanul különbözik a többi gyerektől, s ennek következtében másfajta módon kell beilleszkedniük a középiskolai tevékenységek rendszerébe, rugalmasan kell alkalmazkodniuk az új és szokatlan feltételekhez. Amennyire öröndetes, hogy ezt különösebb megrázkódtatás nélkül teszik, annyira sajnálatos, amit az egyik középiskolai osztályfőnök megfogalmaz: „A második osztálytól kezdve szinte nem is lehet megállapítani, hogy melyik gyerek szentlőrinci.” És vajon meg tudná-e őrizni azt a nyitott és őszinte közeledést a tananyaghoz, az osztálytársakhoz, ami nem egyedi tulajdonságként, hanem mint „szentlőrinci vonás” jelenik meg náluk, ha szentlőrinci típusú középiskolában tanulhatnának tovább? ...

1. táblázat

Tanulók csoportjai	Választott hivatások							
	tanító	tanár	gyógy-szerész	jogász	mérnök	orvos	könyvtáros	állat-orvos
Szentlőrinciek	1	2	–	–	–	–	1	–
Fiúk	–	–	–	1	1	1	–	1
Lányok	1	3	2	1	–	3	4	–
Összesen	2	5	2	2	1	4	5	1

IRODALOM

Gáspár László: A közösségi tevékenységekre épülő nevelési folyamat általános vonásai. Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1967. Akadémiai Kiadó, Bp. 1968.

A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Kon I. Sz.: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1982.

Makarenko A. Sz.: Művei V. kötet, Akadémiai Kiadó – Tankönyvkiadó, Bp. 1955.

Neveléseméleti művei I–II. k. Tankönyvkiadó, Bp. 1965.

Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1966.